

Η ΛΑΜΨΗ ΤΟΥ ΧΡΗΜΑΤΟΣ ΣΤΗ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

Ἀπὸ τὴν Κρητικὴ Ἀναγέννηση
στὴν ἀύγῃ τοῦ 21ου αἰῶνα

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
ΕΙΣΑΓΩΓΗ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ
ΓΙΩΡΓΟΣ Π. ΠΕΦΑΝΗΣ

ΙΔΡΥΜΑ ΚΩΣΤΑ ΚΑΙ ΕΛΕΝΗΣ ΟΥΡΑΝΗ

—◆◆◆—
ΑΘΗΝΑ 2014

ΜΑΡΙΑ ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ

ΤΟ ΧΡΗΜΑ ΑΠ' ΤΗΝ ΑΜΕΡΙΚΑ...
ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ, ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΜΟΣ
ΚΑΙ ΒΑΜΠΙΡΙΣΜΟΣ

As it was, the point just cut the cloth of his
coat, making a wide gap whence a bundle
of bank-notes and a stream of gold fell out.

Bram Stoker, *Dracula*

1

Σε μιὰ διάλεξη πού ἔδωσε ὁ Ἀλέξανδρος Κοτζιάς στὰ πανεπιστήμια τοῦ Χρόνινγκεν καὶ τοῦ Ἀμστερνταμ στίς 23 καὶ 25 Μαρτίου 1988 ἀντιστοίχως, διατύπωσε τὴν ἄποψη ὅτι σημαντικότερες πλευρὲς τοῦ ἐλληνικοῦ κοινωνικοῦ βίου παρέμειναν πεζογραφικὰ ἰσχνὲς ἢ ἀνέγχιτες καὶ ἔφερε ὡς παράδειγμα τὴν οἰκονομικὴ μετανάστευση, ἡ ἔκταση καὶ οἱ συνέπειες τῆς ὁποίας εἴτε δὲν εἶχαν διόλου θιγεῖ εἴτε εἶχαν περιγραφεῖ ἀνεπαρκῶς στὴ μεταπολεμικὴ λογοτεχνία· ὅτι, μὲ ἐξαίρεση ὀρισμένων μόνο ἔργων, τὸ ἀνθρώπινο δράμα πού συνεπαγόταν αὐτὴ ἡ ὁμαδικὴ ἐξοδος παρέμεινε οὐσιαστικὰ ἀνέκφραστο.¹

1. Πβ. «[...] Τὴν ἔκταση πού ἔλαβε αὐτὴ ἡ συμφορὰ καὶ τίς ἀλλοιώσεις πού προκάλεσε στὸν κοινωνικὸ ἴστό τίς ζήσαμε, τίς ψηλαφίσαμε, τίς γευθήκαμε ἴσως προσωπικὰ. Τὸ ἀνθρώπινο δράμα πού συνεπαγόταν αὐτὴ ἡ ὁμαδικὴ ἐξοδος πού, πῶς καὶ πόσο ἐκφράστηκε; Ἄρκοῦν γιὰ τόσο σπουδαῖο θέμα τὸ *Συναξάρι Ἀντρέα Κορδοπάτη* τοῦ Θανάση Βαλτινοῦ, *Οἱ συμπαίχτες* τοῦ Ἀντώνη Σουρούνη, ἡ *Πολυξένη* τοῦ Δημήτρη Νόλλα, *Τὸ διπλὸ βιβλίο* τοῦ Δημήτρη Χατζῆ,

Μολονότι ἡ διαπίστωσή του μοιάζει ἀρχικά ἄτοπη καὶ ἐνεργοποιεῖ μιὰ ἐπιφυλακτικὴ ἢ ἀκόμη καὶ ἀπορριπτικὴ ἀντίδραση, ἰδιωμένη μὲ νηφαλιότητα καὶ ὑποστηριγμένη μὲ ποσοτικὰ στοιχεῖα φαίνεται νὰ εὐσταθεῖ. Τὸ δράμα τῆς ἐθελούσιας ἢ ἀναγκαστικῆς μετανάστευσης, γὰρ τὴν ὁποία κάνει λόγο ὁ Κοτζιάς, ἀποτυπώνεται μᾶλλον σποραδικὰ στὴ μεταπολεμικὴ λογοτεχνικὴ παραγωγή, τουλάχιστον μέχρι τὸ χρονικὸ σημεῖο τῆς ἐκφώνησης τῆς διάλεξής του²

*Ἡ ἀρραβωνιαστικὰ τοῦ Ἀχιλλέα τῆς Ἄλκης Ζέη; Μᾶλλον ὄχι. Ὅσο γὰρ τοὺς ἴδιους τοὺς μετανάστες —πέρα ἀπὸ τῆς Θεανῶς Μάργαρα— ἡ φωνὴ τους, στὰ ἑλληνικὰ τουλάχιστον, δὲν ἀκούστηκε. Οἱ Ἕλληνες τῆς Διασπορᾶς ἔχουν μείνει οὐσιαστικὰ ἀνέκφραστοι, ἀφοῦ οἱ προικισμένοι πεζογράφοι ποὺ ἀναδείχθηκαν ἀπὸ τὶς τάξεις τους —ὁ Θεόδωρος Καλλιφατιδῆς, ὁ Στρατῆς Χαβαράς, ὁ Βασίλης Ἀλεξάκης, ἡ Εἰρήνη Σπανίδου— προτίμησαν νὰ γράφουν στὴ γλῶσσα τῆς νέας πατρίδας τους». Βλ. Ἀλέξανδρος Κοτζιάς: «Μεταπολεμικοὶ πεζογράφοι», στὸν τόμο: *Ἡ μεταπολεμικὴ πεζογραφία. Ἀπὸ τὸν πόλεμο τοῦ '40 ὡς τὴ δικτατορία τοῦ '67*, τόμ. 8, Σοκόλης, Ἀθήνα 1988, σσ. 380-393, ἐδῶ σ. 388.*

2. Στὸ μεταξὺ εἶναι δυνατόν νὰ ἐντοπιστεῖ μιὰ ἀλλαγὴ στὸν «ἀρνητικὸ ἀπολογισμό» τοῦ Κοτζιά. Τὶς τελευταῖες δεκαετίες δηλαδὴ, ὅταν ἡ Ἑλλάδα ἀπὸ τόπος ἐξαγωγῆς μεταναστῶν γίνεται καὶ τόπος ὑποδοχῆς τους, ἡ τέχνη ἀρχίζει νὰ δεξιώνεται ὅλο καὶ περισσότερο τὴ μεταναστευτικὴ ἐμπειρία: στὰ πεζογραφήματα, λόγου χάρι, τοῦ Σωτήρη Δημητρίου ἢ τοῦ Βασίλη Γκουρογιάννη, σὲ εἰκαστικὲς καὶ σὲ κινηματογραφικὲς δημιουργίες οἱ ὁποῖες —σὲ ἀντιδιαστολὴ πρὸς τὰ κυρίαρχα κηρύγματα ξενοφοβίας καὶ ξενηλασίας— ἀρθρώνουν τὸν δικό τους «φιλόξενο» λόγο. Καθὼς δὲν θὰ ἦταν ὑπερβολικὸ νὰ ὑποστηριχθεῖ ὅτι ἓνα μεγάλο μέρος τῶν ἔργων, τὰ ὁποῖα θεματοποιοῦν τὴ μετανάστευση, μετατρέπονται συχνὰ σὲ τόπο ἀνοιχτῆς συνδιάλεξης μὲ «πατριωτικὲς» προκαταλήψεις, ἀντιτάσσονται δυναμικὰ σὲ αὐτὲς καί, ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἀποψη, ἐνέχουν χαρακτῆρα ἀντίστασης (πβ. Παντελῆς Μπουκάλας: «Ἡ ἑλληνικὴ τέχνη καὶ ἡ μετανάστευση», ἐφημ. *Ἡ Καθημερινή*, 11.11.2008). Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ, τὰ τελευταῖα χρόνια, παρατηρεῖται μιὰ συστηματικὴ προσπάθεια καταγραφῆς καὶ ἀρχειοθέτησης τῆς ἑλληνικῆς μετανάστευσης. Ἔτσι, ἐκθέσεις ὅπως αὐτὲς τοῦ Ἰδρύματος τῆς Βουλῆς τῶν Ἑλλήνων τὸ 2007 ἢ τοῦ Μουσείου Μπενάκη («Τὸ ταξίδι. Τὸ ἑλληνικὸ ὄνειρο στὴν Ἀμερικὴ»), ἀνθολογίες καὶ καλαίσθητα λευκώματα (*Οἱ Ἕλληνες στὴ Διασπορά. 15ος-21ος αἰώνας*, Βουλὴ τῶν Ἑλλήνων, Ἀθήνα 2006) κτλ. μεριμνοῦν γιὰ τὴ διάσωση ἀρχεακοῦ ὕλικου καὶ ἀποτυπώνουν ἀναδρομικὰ τὴν ἱστορία τοῦ φαινομένου. Ὑπὸ αὐτὴν τὴν ὀπτική, οἱ προσπάθειες αὐτὲς ὀφελούν νὰ ἀναγνωσθοῦν ὡς στρατηγικὲς μνημόνευσης

— Ίσως έπειδή, έάν δώσουμε πίστη σέ κάποιους νεότερους μελετητές, τὸ συλλογικὸ τραῦμα τῆς μετανάστευσης ἀπαίτησε ἕναν ὀρισμένο χρόνο διεργασίας πρὶν γίνεи, ἔστω καὶ μερικῶς, αἰσθητικὰ μεταδύσιμο, ἂν καὶ ἡ ἀποσαφήνιση μιᾶς τέτοιας ἀπουσίας δὲν ἐξαντλεῖται μόνο σ' αὐτὸν τὸν λόγο.³ Ἀπαιτοῦνται ἀσφαλῶς ὀξύτερες διακρίσεις, οἱ ὁποῖες προσώρας ὀφείλουν νὰ ἀναβληθοῦν. Ἄς συμπληρώσουμε ἀπλῶς ὅτι καὶ στὴ στροφή πρὸς τὸν 20ὸ αἰῶνα, ὅταν δηλαδὴ τὸ φαινόμενο τῆς μετανάστευσης παρουσιάζεται ἰδιαίτερα ὀξύ, μάταια θὰ ἀναζητήσει κανεὶς τὴν ἄμεση λογοτεχνικὴ ἔκφρασή του. Ἐντοπίζονται, ἀσφαλῶς, ἐδῶ κι ἐκεῖ κάποιες ἀναφορές γιὰ νέους ποὺ ἀποδημήσαν «πρῶιμα εἰς τὴν Ἀμερικὴν, ὀπόθεν δὲν ἐπανέκαμψαν πλέον», «εἶχαν φάγει λωτὸν ἢ εἶχαν πῖει τὴν Λήθην»⁴ ἢ, ἀκόμη, ἀνιχνεύονται καὶ κάποια στιγμιότυπα ἀπὸ τὴ ζωὴ στὸν Νέο Κόσμο, ἀλλὰ ἡ μεταναστευτικὴ ἐμπειρία καθ'αυτὴν δὲν θεματοποιεῖται.⁵ Ἀντιθέτως, ὅταν καὶ ὅπου ἐμφανίζεται, εἶναι σχεδὸν ἀποκλειστικὰ διαμεσολαβημένη. Μεταφέρεται, κατὰ κανόνα, στὴν τάξη τῆς ἐντόπιας πραγματικότητας καὶ ἐξεικονίζεται ἄλλοτε ὡς ἀντίκτυπος τῆς φυγῆς στὶς οἰκογένειες ποὺ μένουν πίσω, ἄλλοτε ὡς ἔλλειψη ἐπικοινωνίας τοῦ ξενιτεμένου μὲ τοὺς οἰκείους, ὡς φαντασιακὴ ἀναπαράσταση τοῦ ξένου τόπου (ὁ ὁποῖος, γιὰ παράδειγμα, συνδυάζεται μὲ τὸ «πολὺ χρυ-

καὶ ἀπομνημείωσης. Πολιτογραφοῦν τὴ μετανάστευση καὶ τίς συνέπειές της στὴν ἱστορία καὶ, προπαντός, στὴ συλλογικὴ μνήμη.

3. Βλ. τὴ σχετικὴ συζήτηση στὸ κείμενο Μαρία Ἀθανασοπούλου: «Ἡ λογοτεχνία τῶν μεταναστῶν. Προβλήματα ἀνάγνωσης, ζητήματα διδασκαλίας», στὴν ἰστοσελίδα τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἑταιρείας Νεοελληνικῶν Σπουδῶν: http://www.eens-congress.eu/?main__page=1&main__lang=de&eensCongress_cmd=show_Paper&eensCongress_id=370 (τελευταία ἐπίσκεψη: 10.9.2013).

4. Βλ. Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης: «Τὸ πνέξιμο τοῦ παιδιοῦ», Ἄπαντα, κριτικὴ ἔκδοση Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, τόμ. 3, Δόμος, Ἀθήνα 1984, σσ. 275-279, ἐδῶ σ. 277. Ἐπίσης πβ. πληροφορίες περὶ ἀποδημίας στὴ «Φόνισσα», στὸ «Γράμμα στὴν Ἀμερικὴ» κτλ.

5. Πβ. τὸ μελέτημα τῆς Ἐρης Σταυροπούλου: «Ἡ εἰκόνα τῆς Ἀμερικῆς στὴν ἑλληνικὴ λογοτεχνία τοῦ 19ου αἰῶνα. Ἀνάμεσα στὸν ἐξωτισμὸ καὶ τὴν οὐτοπία», *Σύγκριση/Comparaison* 16, 2005, σσ. 5-33.

σίον» αλλά και τη «διαφθορά και την κακουργίαν») ἢ ὡς νόστος με εὐτυχῆ ἢ δυστυχῆ ἔκβαση.

Ἰδιαίτερα σέ κείμενα τὰ ὁποῖα πραγματεύονται αὐτὸν τὸν τελευταῖο θεματικὸ κύκλο τῆς ἐπιστροφῆς, καὶ θὰ ἀποτελέσουν τὸ εἰδικότερο ἀντικείμενο τῆς ἔρευνάς μου, ἀπαντᾷ ἡ ἐπάνοδος ἐνὸς ἀσθενοῦς ξενιτεμένου στὴν πατρίδα, ἕνας, δίχως ἄλλο, γνωστὸς λογοτεχνικὸς τόπος με μεγάλη παράδοση.⁶ Καθὼς ὁ μετανάστης, εἴτε διάγει στὴν ἀλλοδαπὴ εἴτε ἐπιστρέφει ἔπειτα ἀπὸ μακρόχρονη ἀπουσία στὴν πατρίδα, ἀναπαρίσταται συχνά ὡς ἀσθενής, ὡς ταλαντευόμενος ἀνάμεσα στὴ ζωὴ καὶ στὸν θάνατο, συνέπεια ὅχι τόσο τῶν ἀντίξωων συνθηκῶν στὸν ξένο τόπο ὅσο κυρίως τῆς ἀπομάκρυνσης ἀπὸ τὴ γενέθλια γῆ με τὴν ὁποία εἶναι ὀργανικὰ συνδεδεμένος. Στὸν βαθμὸ δηλαδὴ ποῦ ἡ ἔνωση με τὴ μητέρα-χώρα διαταράσσεται καὶ καταστρέφεται, τὸ υἱικὸ σῶμα παρακμᾶζει, ἀσθενεῖ, νεκρώνεται. Ἡ ἀποκοπὴ ἀπὸ τὴ ζωοδότρα πατρίδα συνεπάγεται τὸν (ζωντανὸ) θάνατο. Σ' αὐτὸ τὸ πλαίσιο, ἐξἄλλου, δὲν εἶναι διόλου τυχαῖο ὅτι τὸ «ξερίζωμα» ἀπὸ τὴ μητρικὴ γῆ θεωρεῖται ὑπαίτιο γιὰ τὴ νόσο τῆς «νοσταλγίας» ἢ «παθοπατριδομανίας», ἡ ὁποία στὴν ἐπιστημολογία τοῦ 17ου αἰῶνα καί, εἰδικότερα, μετὰ τὴν πραγματεία *Dissertatio medica de nostalgia* τοῦ Ἑλβετοῦ Johannes Hofer (1688) καταχωρίζεται γιὰ πρώτη φορὰ ὡς ἀσθένεια πού, σαφῶς διαφοροποιημένη ἀπὸ τὴ μελαγχολία καὶ τὴν τρέλα, παρουσιάζει συγκεκριμένα συμπτώματα καὶ συνδέεται, μάλιστα, με τὴν ἀποκλίνουσα συμπεριφορὰ καὶ τὴ διανοητικὴ σύγχυση.⁷ Ἐν ὀλίγοις, στὸν «λόγον» ἐνός, ἄς τὸν ὀνομάσου-

6. Βλ. ἐνδεικτικὰ Guy Saunier (ἐπιμ.): *Τὸ δημοτικὸ τραγούδι τῆς ξενιτιάς*, Ἔστιά, Ἀθήνα 2004 (1983).

7. Βλ. Johannes Hofer: *Dissertatio curioso-medica de nostalgia, vulgo: Heimwehe oder Heimsehnsucht*, Basileae 1678. Γιὰ τὸ χρονικὸ τῆς ἀσθένειας τῆς νοσταλγίας πολλὰ στοιχεῖα προσφέρει ἡ ἀξιανάγνωστη μελέτη τοῦ Simon Bunke: *Heimweh — Studien zur Kultur- und Literaturgeschichte einer tödlichen Krankheit*, Rombach, Freiburg 2009, καθὼς καὶ τὸ λῆμμα «Heimweh», στὸν τόμο: Bettina von Jagow, Florian Steger (ἐπιμ.): *Literatur und Medizin im europäischen Kontext. Ein Lexikon*, Vandenhoeck und Ruprecht, Göttingen 2005, σσ. 380-384. Γιὰ τὴ συσχέτιση τῆς νοσταλγίας με τὴν ἀποκλίνουσα

με πρόχειρα, χροϊκοῦ πολιτισμοῦ κυριαρχοῦν ὀργανικὲς ἢ βιολογικὲς μεταφορὲς σύμφωνα μὲ τὶς ὁποῖες ἡ γῆ δὲν εἶναι μόνον τροφοδότρια ἀλλὰ ἀποτελεῖ καὶ τὸ φυσικὸ περιβάλλον ὅπου φύεται, θάλλει καὶ τελικὰ μαραίνεται, σὰν φυτὸ, ὁ ἄνθρωπος. Ἡ ξενιτιά ἰσοδυναμεῖ ἐπομένως μὲ τὴ φθορὰ ἢ τὸν θάνατο καί, ὡς πρὸς αὐτὸ τὸ σημεῖο, συμπλέουν ἡ εἰκονοποιία τῆς λαϊκῆς παράδοσης, τῆς λογοτεχνίας καθὼς καὶ ὁ νεωτερικὸς ἐπιστημονικὸς λόγος.

Σ' αὐτὸν τὸν ἐπανερχόμενον τρόπο εἰσάγεται αἰφνης μιὰ νέα διάσταση — αὐτὴ τῆς οἰκονομίας, τῆς συσσώρευσης κεφαλαίου ποὺ ἀποκτᾶται στὰ ἀνθηρὰ ἀστικά κέντρα τῆς ἀλλοδαπῆς, οὕτως ὥστε σὲ ἀρκετὰ κείμενα νὰ παρουσιάζεται ἓνας ἐνδιαφέρων συγκερασμὸς τοῦ ἀσθενοῦς δηλαδὴ καὶ πλούσιου μετανάστη ποὺ ἐπιστρέφει κατ' ἀνάγκην στὴν πατρίδα. Ἔτσι, γιὰ νὰ ἀναφέρουμε ἐνδεικτικὰ ὀρισμένα μόνον παραδείγματα, ὁ πρωταγωνιστὴς τοῦ διηγήματος «Ἡ χρυσὴ καδένα» (1900) τοῦ Ἀλέξανδρου Μωραϊτίδη νοσεῖ στὴν ξένη χώρα («καταβληθεὶς ὑπὸ τῶν ἀφορήτων ἐκείνων μόχθων τῆς σκληρᾶς μεταλλευτικῆς ἐργασίας») καὶ περιγράφεται ὡς «ζωντανὸς εἰς τὸν Ἄδην» πού, ἔχοντας πρὸ πολλοῦ ἐνστερνιστεῖ τὶς ἀρχὲς τῆς φιλαργυρίας καὶ τῆς ἀποταμίευσης, ἐτοιμάζεται νὰ ἐπιστρέφει στὴ γενέτειρα.⁸ Ὁμοια ὁ ἀφηγητὴς τῆς «Τύχης ἀπ' τὴν Ἀμερική» (1901) τοῦ Ἀλέξανδρου Παπαδιαμάντη παρατηρεῖ γιὰ τὸν ἐπαναπατρισθέντα φθισικὸ ὅτι «δὲν ἐκιτρίνισαν μόνες οἱ λίρες τόσα χρόνια, εἰς τὰ κλίματα τῆς Νοτίου Ἀμερικῆς [...] ἐκιτρίνισε κι ὁ ἴδιος»,⁹ ἐνῶ στὰ «Χριστούγεννα τοῦ Ἀμερικάνου» (1901) τοῦ Ἀντώνη Τραυλαντῶν ὁ ἐπαναπατρισμὸς σκιαγραφεῖται μὲ τὰ ἴδια χρώματα: «μέσα ἀπὸ τὸ ἐπανωφόρι ἐπρόβαλε ἓνα προσωπάκι τόσο δά, καὶ κίτρι-

συμπεριφορὰ καὶ τὴν τερατογένεση, βλ. ἐνδεικτικὰ Karl Jaspers: *Heimweh und Verbrechen* (1909), ἐπιμ. Elisabeth Bronfen, Belleville, München 1996.

8. Βλ. Ἀλέξανδρος Μωραϊτίδης: «Ἡ χρυσὴ καδένα», *Τὰ διηγήματα*, τόμ. 2, ἐπιμ. Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, Γνώση/Στιγμὴ, Ἀθήνα 1991, σσ. 291-351, ἐδῶ σ. 340 κ.εξ.

9. Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης: «Ἡ Τύχη ἀπ' τὴν Ἀμερική», *Ἄπαντα*, κριτικὴ ἐκδόση Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, τόμ. 3, Δόμος, Ἀθήνα 1984, σσ. 333-352, ἐδῶ σ. 341.

νο σάν τις λίρες του». ¹⁰ 'Όπωςδήποτε ή νέα αυτή διαπλοκή «ασθενειας-κεφαλαίου-νόστου» δέν θά πρέπει νά θεωρηθεῖ τυχαία, ἀντιθέτως μᾶς καλεῖ νά ἀναλογιστοῦμε τήν παρουσία της στόν βαθμό πού εἶναι ἐνδεικτική ἑνός φαινομένου. Διότι τὰ κείμενα πού τή δεξιόνο-νται φαίνεται κατ' ἀρχάς νά κατοπτρίζουν, ὅπως θά ἀποπειραθῶ νά δεῖξω στή συνέχεια, τὸ δίλημμα μιᾶς ἱστορικῆς στιγμῆς· τὸν ἀγώνα, μὲ ἄλλα λόγια, ἀνάμεσα στόν παραδοσιακὸ καὶ στόν νέο κόσμο, ὁ ὁποῖος κατὰ καιροὺς ἔχει ὀνομασθεῖ «ἐκσυγχρονισμός», «ἀστικοποίηση» κτλ., ἕως ὅτου ή νέα αὐτὴ τάξη πραγμάτων παρασύρει ὀριστικὰ τὴν παλιὰ καὶ τὴν ἀφομοίωσε πλήρως. Μέσα ἀπὸ αὐτὴν τὴν ὀπτική, οἱ νεοροζώντανοι μετανάστες, τὰ «ζωντανὰ λείψανα» μὲ τὸ διόλου εὐκαταφρόνητο κεφάλαιο πού ἐπιστρέφουν στήν πατρίδα, ἀποτελοῦν, ὅπως θά δοῦμε, μετωνυμικὴ ἀμφίεση αὐτῆς τῆς πάλης ἀνάμεσα στό νέο καὶ στό παλιό, πού γέρνει τώρα πρὸς τὸ τέλος του. Πρόκειται γιὰ ὀριακὲς μορφές ὅπως τις ἀντιλαμβάνεται, στή διευρυμένη τους ἔννοια, ὁ κατεξοχὴν θεωρητικὸς τῆς ὀριακότητος (liminality) Victor Turner, γιὰ μορφές δηλαδὴ μεταξὺ ζωῆς καὶ θανάτου, παρουσίας καὶ ἀπουσίας, συχνὰ ἄνευ ὀνόματος καὶ συγκεκριμένων ἰδιοτήτων, ἐκτὸς τῶν συνηθισμένων κοινωνικῶν πρακτικῶν, οἱ ὁποῖες ἀναδύονται κυρίως σὲ μεταίχθια φάσεις τῆς πολιτισμικῆς ἐξέλιξης καὶ λειτουργοῦν ὡς φορεῖς τῆς ἀλλαγῆς ἢ ὡς διαμεσολαβητὲς πρὸς ἕνα ἄλλο καθεστῶς. ¹¹ Ταυτόχρονα, ή παρουσία τῶν ἡμιθανῶν πλούσιων μεταναστῶν δέν ἀποτελεῖ μόνον ἐκδήλωση τῆς κρίσης ἀλλὰ ὑποδεικνύει, ὅπως ἐπίσης πρόκειται νά δοῦμε, ἢ, ὀρθότερα, ἐπιβάλλει, τὴ σύνδεση αἵματος καὶ χρήματος καί, πιθανῶς, βαμπιρισμοῦ καὶ καπιταλισμοῦ.

Ἐνδιαμέσως, ὡς ἀναγκαία παρένθεση, ἄκρως ἀπαραίτητη ὡστόσο γιὰ τὴν κατανόηση τοῦ ζητούμενοῦ μας, ἄς ἀναφερθεῖ ὅτι ή σχέση χρήματος καὶ αἵματος εἶναι παλιὰ καὶ ἔλκει τὴν καταγωγή της ἀπὸ θρησκευτικὰ κείμενα. Κατ' ἀρχάς συνδυάζεται μὲ τὴ δημοφιλέστερη

10. Ἀντώνης Τραυλιαντώνης: «Τὰ Χριστούγεννα τοῦ Ἀμερικάνου», *Ἡ ἐξαδέλφη καὶ ἄλλα διηγήματα*, Νεφέλη, Ἀθήνα 1991, σσ. 117-132, ἐδῶ σ. 129.

11. Victor Turner: *The Ritual Process. Structure and Anti-Structure*, Aldine de Gruyter, New York 1995 (1969).

δοσοληψία όλων τῶν ἐποχῶν, αὐτὴ τοῦ Ἰούδα Ἰσκαριώτη, ὁ ὁποῖος ἀντὶ ἀργυρίων ἀναλαμβάνει νὰ παραδώσει στὶς ρωμαϊκὲς ἀρχὲς αἷμα ἀθώου. Ἡ ἱστορία τῆς μεταμέλειάς του (Ματθ. κζ' 6), ἡ ὁποία ἐγκαινιάζει τὸν ἀρνητικὸ συσχετισμὸ τοῦ χρήματος ὡς ἀντιτίμον αἵματος, εἶναι λίγο ἕως πολὺ γνωστὴ καὶ δὲν χρήζει ἐδῶ ἰδιαίτερης ἀναφορᾶς. Ἄς σημειωθεῖ μόνο ὅτι σηματοδοτεῖ τὴν ἀπαρχὴ ἑνὸς τόπου («τὸ χρῆμα ρουφᾷ τὸ αἷμα φτωχῶν καὶ δικαίων, ἀπομυζᾷ τὸν ἄνθρωπον») ποῦ μέλλει νὰ ἔχει μεγάλη διάρκεια, ἑνὸς τόπου ποῦ θὰ κάνει, μάλιστα, τὴν ἐμφάνισή του καὶ στὸ περιλάλητο *Κεφάλαιο*: «Ἄν, σύμφωνα μὲ τὸν Ὁλξιέ», σημειώνει ὁ Marx, «τὸ χρῆμα γεννιέται μὲ φυσικὲς κηλίδες αἵματος στὸ ἓνα μάγουλο», τὸ κεφάλαιο γεννιέται βουτηγμένον ἀπὸ τὴν κορυφὴ ὡς τὰ νύχια στὸ αἷμα καὶ στὴ βρωμιὰ καὶ στάζοντας αἷμα ἀπ' ὅλους τοὺς πόρους». ¹² Ὅταν, ὠστόσο, ἀναδύεται κατόπι, ἔστω καὶ σὲ ἐμβρυώδη μορφή, ἡ συνθήκη ἐκείνη ποῦ θὰ ὀνομαστεῖ καπιταλισμὸς, προκρίνεται, μέσῳ μιᾶς ἀντίστροφης ὀπτικῆς, ἡ θετικὴ ἐξίσωση αἵματος καὶ χρήματος. Εἰδικότερα ἡ ἀφετηρία τοποθετεῖται στὴ νεωτερικὴ σκέψη τοῦ Thomas Hobbes, ὁ ὁποῖος ἀξιοποιώντας τὴν πρόσφατη τότε ἀνακάλυψη τοῦ φίλου του γιατροῦ William Harvey περὶ κυκλοφορίας τοῦ αἵματος στὸν ἀνθρώπινο ὄργανισμό, τὴν ἐντάσσει στὸ φιλοσοφικὸ σύστημα τοῦ «Λεβιάθαν» (1651) καὶ τὴ συνδέει καινοφανῶς μὲ τὴν κυκλοφορία τοῦ χρήματος ἐντὸς τοῦ κρατικοῦ σώματος: «Τὸ χρῆμα», παρατηρεῖ ὁ Hobbes, «ἀλλάζει διαρκῶς ἰδιοκτῆτη, διακινεῖται ἀπὸ τόπο σὲ τόπο καὶ θρέφει τὸ σύνολο κράτος, ὥστε αὐτὴ ἡ χρηματοποίηση, αὐτὴ ἡ ἐξαργύρωση τῶν ἀγαθῶν ἀποτελεῖ τὴν κυκλοφορία τοῦ αἵματος ἑνὸς κράτους. [...] Τὸ κρατικὸ σῶμα μοιάζει ὡς πρὸς αὐτὸ τὸ σημεῖο μὲ τὸ ἀνθρώπινο σῶμα, αἱ ἀρτηρίες τοῦ ὁποῖου δέχονται τὸ αἷμα ἀπὸ τὰ διάφορα σημεῖα καὶ τὸ διοχετεύουν στὴν καρδιά· ἐκεῖ ἀποκτᾷ νέα δύναμη καὶ ρεεῖ, μέσῳ τῶν ἀρτηριῶν, πάλι πίσω στὸ σῶμα ἀναζωογονώντας, κατ'

12. Karl Marx: *Τὸ Κεφάλαιο. Κριτικὴ τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας*, τόμ. 1, Βιβλίο 1: *Τὸ προτεσὲς παραγωγῆς τοῦ κεφαλαίου*, μτφ. Παναγιώτης Μαυρομάτης, Σύγχρονη Ἐποχὴ, Ἀθήνα 2002, σ. 784.

αὐτὸν τὸν τρόπο, κάθε μέλος).¹³ Ἡ νέα αὐτὴ μεταφορὰ τοῦ χρήματος ὡς ζωογόνου αἵματος τοῦ κράτους, πού βρίσκεται σὲ διαρκὴ κίνηση καὶ ἐπαναστροφή, πρόκειται νὰ γνωρίσει στὸ ἐξῆς μεγάλη διάδοση κυρίως σ' ἐκεῖνες τὶς κοινωνίες, οἱ ὁποῖες θὰ ἀναπτυχθοῦν γύρω ἀπὸ τὸ ἐκσυγχρονιστικὸ πρόταγμα — καὶ ἀσφαλῶς, ὅπως τεκμηριώνει εὐστοχα καὶ ἡ μελέτη τοῦ Hörisch,¹⁴ καὶ ἡ λογοτεχνία πού παράγεται στὸ κλίμα τοῦ βιομηχανικοῦ πολιτισμοῦ ἀπῆχεϊ αὐτὴν τὴ μεταφορά.¹⁵ Ἀντιθέτως, στὶς λεγόμενες παραδοσιακὲς κοινωνίες πρυτανεύει ἡ πρώτη ἀρνητικὴ σύνδεση τοῦ χρήματος ὡς ἀντιτίμου αἵματος. Ἀκριβῶς αὐτὴν τὴ σύνδεση, σὲ συνδυασμὸ μὲ ὅ,τι προαναφέρθηκε, ἐμπεριέχουν καὶ ἀποκαλύπτουν μὲ ἀξιοθαύμαστο τρόπο τὰ κείμενα πού θὰ μᾶς ἀπασχολήσουν στὴ συνέχεια, τὰ ὁποῖα, λόγω τῆς σύμπτωσης τῆς πλοκῆς τους, προσκαλοῦν σὲ συνανάντηση.

2

Τὰ «Χριστοῦγεννα τοῦ Ἀμερικάνου» τοῦ Ἀντώνη Τραυλαντώνη, αὐτοῦ τοῦ «μεγάλου ἀντι-στυλίστ», ὅπως συνήθιζε νὰ λέει μὲ τὴν κριτικὴ εὐθυβολία του ὁ Τέλλος Ἄγρας,¹⁶ ὁ ὁποῖος κινήθηκε ἀνά-

13. Thomas Hobbes: *Λεβιάθαν ἢ Ὑψη. Μορφή καὶ ἐξουσία μιᾶς ἐκκλησιαστικῆς καὶ λαϊκῆς κοινότητος*, μτφ. Γρηγόρης Πασχαλίδης, Αἰμίλιος Μεταξόπουλος, Γνώση, Ἀθήνα 2006, Βιβλίο 2, XXIV. Γιὰ τὴν ἀρτηριακὴ κυκλοφορία τοῦ νομισματοῦ βλ. ἐπίσης Michel Foucault: *Οἱ λέξεις καὶ τὰ πράγματα. Μιὰ ἀρχαιολογία τῶν ἐπιστημῶν τοῦ ἀνθρώπου*, μτφ. Κωστής Παπαγιώργης, Γνώση, Ἀθήνα 2008, ἰδιαίτερα σσ. 248-257.

14. Πβ. Jochen Hörisch: *Kopf oder Zahl. Die Poesie des Geldes*, Suhrkamp, Frankfurt 1998.

15. Ἔτσι, γιὰ νὰ ἀναφέρουμε ἐνδεικτικὰ μόνο ὀρισμένα παραδείγματα, ὁ Goethe σημειώνει στὸ ἡμερολόγιό του ὅτι «τὸ χρῆμα εἶναι τὸ δεύτερο αἷμα τοῦ ἀνθρώπου», τὸ ὁποῖο ἄλλωστε θέτει καὶ στὸ στόμα τοῦ Plutus στὸν *Faust*, παρόμοια ὁ Achim von Arnim συμπεριλαμβάνει στὸ *Die Kronenwächter* τὴν ἴδια μεταφορὰ κτλ. Γιὰ περισσότερα βλ. Jochen Hörisch: *Kopf oder Zahl...*, ὁ.π., σ. 342 κ.ἐξ. Ἐπίσης πβ. Hans-Joachim Simm (ἐπιμ.): *Europa. Die Dichter und das Geld*, Insel Almanach auf das Jahr 2002, Frankfurt 2001.

16. Παρατίθεται ἀπὸ τὸν τόμο: Κώστας Στεργιόπουλος: *Περιδιαβάζοντας*.

μεσα στην ήθογραφία και την ψυχογραφία του έπαρχιώτικου χώρου και στην αστική και την κοινωνική ήθογραφία),¹⁷ φέρει χρονολογική ένδειξη 1901, χρονιά που δημοσιεύεται εξάλλου και «Η Τύχη απ' την 'Αμερική» του Παπαδιαμάντη που όμοιως μᾶς ενδιαφέρει. Συνοψίζοντας, κάπως σχηματικά, την πλοκή θά λέγαμε ότι τα «Χριστούγεννα του 'Αμερικάνου» διαγράφουν ένα τόξο, στη μία άκρη του οποίου τοποθετείται η παξινή νησιώτικη κοινότητα στην άνατολή του 20ού αιώνα, ενώ στην άλλη άθεατη άκρη βρίσκεται η 'Αμερική, διαμεσολαβημένη μέσα από έναν εξιδανικευτικό και άρα παραμορφωτικό φακό. Στο «έκει» (της 'Αμερικής) έχει μεταναστεύσει ο 'Αργυρός ή, όρθότερα, έχει καταφύγει μετά τον έφηβικό άνολοκλήρωτο έρωτά του προς τη Ζαχαρένια και στο μεταξύ έχει πλουτίσει, όπως πιστοποιούν τα γράμματα με τις λίρες που άποστέλλει μηνιαίως στους οίκειους (παρεμπιπτόντως, η έπινόηση του όνόματος 'Αργυρός) όφείλει να άναγνωσθεί ως παραχώρηση του σημαίνοντος στο σημαινόμενο κατά τη λογική του *nomen est omen*): στο «έδω» (του νησιού) εκείνη έχει στο μεταξύ παντρευτεί και παλεύει με ύπανάπτυκτα άγροτικά μέσα. Αυτό το χάσμα λοιπόν άνάμεσα στον Νέο Κόσμο, φιλόπονο, άνθηρό και πολιτισμένο, και στον κόσμο του νησιού, ό οποίος περιστρέφεται γύρω από τον άξονα της φύσης και τη διαδοχή των γεωργικών έργασιών, προκρίνει κατ' άρχάς το κείμενο. Και το έπιτεινει με διάφορες στρατηγικές όταν, άς ποῦμε, ό πατέρας του 'Αργυρού, του κατά κόσμον «'Αμερικάνου», όχι χωρίς κάποια μεγαλομανία και πάντως μέσα από την όπτική της άθλιας οικονομικής κατάστασης του νησιού, έπαίρεται ότι «έκει στην 'Αμερική» ό γιός του δειπνά με ύπουργούς, μιλά ξένες γλώσσες και διαπραγματεύεται τον γάμο του με την κόρη ενός κολονέλου (σ. 122). 'Η, όμοια, όταν ό σύζυγος της Ζαχαρένιας, μέσα από τις ζοφερές προοπτικές της άγροτικής του έργασίας

Στο χώρο της παλιάς μας πεζογραφίας, τόμ. 2, Κέδρος, 'Αθήνα 1986, σσ. 155-162, έδω σ. 155.

17. Στο ίδιο, σ. 155. Επίσης για το ύφος του Τραυλαντώνη, το χαρακτηρισζόμενο ως «άκατάστατο και άφρόντιστο γράψιμο», πβ. Ι. Μ. Παναγιωτόπουλος: *Τά πρόσωπα και τά κείμενα*, τόμ. 6: *Τά ελληνικά και τά ξένα*, 'Εστία, 'Αθήνα χ.χ., σσ. 197-203, έδω σ. 201.

και την ανυποληψία στην οποία έχει εκπέσει λόγω τῆς ἔλλειψης ἐσόδων, πληροφροούμενος τὴν ἐπιχειρῶμενη ἐπιστροφή τοῦ πρώην ἀντίζηλου του ἐξ Ἀμερικῆς, προλαμβάνει νοερά τὴν ἐπάνοδο ὡς ἐξῆς: «Ὁ Ἀμερικάνος θάρθη στοὺς Παξούς· ὁμορφος, καλοντυμένος, σπουδασμένος, κοσμογυρισμένος καὶ τὸ μεγαλύτερο, πλούσιος, γεμᾶτος λίρες· θὰ πάη στὴν Ἰταπαντὴ νὰ λειτουργηθῆ· θὰ ρίξη στὸ δίσκο λίρα· ὅλος ὁ κόσμος θὰ παραμερίζη καὶ θὰ τὸν χαιρετᾷ· ποιὸς ξέρει ἂν δὲν τὸν βγάλουν καὶ βουλευτῆ!» (σ. 123). Κοντολογίς, οἱ δύο κόσμοι δομοῦνται ἀντιστικτικὰ καὶ ἡ Νέα Ἡπειρος μεσιτεύεται, μέσῳ στερεοτυπικῶν εἰκόνων, ὡς τόπος ἐπαγγελίας.

Ἡ ἐξιδανίκευση αὐτῆ, ὥστόσο, θὰ γειωθεῖ καὶ θὰ ἀπομυθοποιηθεῖ μὲ τὴν ἀφιξὴ τοῦ Ἀμερικάνου, ἡ ὁποία, σὲ ἀφηγηματικὸ ἐπίπεδο, δίνεται μέσῳ μιᾶς «περιγραφικῆς παύσης». Σκιαγραφεῖται δηλαδὴ λεπτομερῶς καὶ μὲ ρυθμὸ *lento* ἢ ἀναστάτωση πού προξενεῖ ἡ εἶδηση τοῦ ἐρχομοῦ του, οἱ πανηγυρικὲς προετοιμασίες, ἡ συρροὴ τοῦ κόσμου στὸν καφενὲ τοῦ μόλου. Ὅταν ὅμως τὸ καράβι φθάνει καὶ ὁ Ἀμερικάνος —ἐπιτέλους— ἀποβιβάζεται, συγκρούονται θριαμβευτικὰ οἱ προσδοκίαι μὲ τὴ διάψευσή τους. Διότι, παρὰ τὶς ἐξόφθαλμες μαρτυρίες τοῦ πλοῦτου του, παρὰ τὴ στίλβη του, ὁ Ἀργυρὸς κατεβαίνει τρεκλιζοντας στὸ μισοσκόταδο, πελιδνὸς καὶ ἀδύναμος, σὰν νεκρὸς ἀνάμεσα σὲ ζῶντες: «Καὶ τίποτε ἄλλο δὲν ἔβλεpes ἀπὸ ἀνθρώπου· ροῦχα, γοῦνες, κακούμια, χειρόκτια, ὅσα θέλεις. Ἀγάλια-ἀγάλια σύρθηκε κοντά μας καὶ μὲ φωνὴ βραχνῆ εἶπε στὴ μάννα του «καλῶς τὴν ἡῦρε»· ἐκεῖνη ἦταν σὰν ἀπολιθωμένη, καὶ μόλις, ὅταν ἔπεσε στὴν ἀγκαλιά της, ξύπνησε κι ἄρχισε νὰ τὸν ἀγκαλιάζη, νὰ τὸν φιλῆ καὶ νὰ κλαίη κλάυματα δυνατά, μὲ φωνές, σὰ νὰ δεχόντανε λείψανο» (σ. 129). Καθῶς, ἐν τῷ μεταξύ, ὁ Ἀμερικάνος ἔχει καταντῆσει «λείψανο», ὅπως δηλώνει συνολικὰ τρεῖς φορὲς ὁ ὁμοδιηγητικὸς ἀφηγητῆς· ἐξάλλου, δύο φορὲς ἐπισημαίνεται ἐμφατικὰ ὅτι ὁ ταξιδιώτης προέρχεται ἀπὸ τὸν «ἄλλο κόσμος» (λογοπαίγνιο, τὸ ὁποῖο ταυτίζει τὴν Ἀμερικὴ μὲ τὸν Ἄδη) ἐνῶ μία φορὰ ἀναφέρεται ρητῶς ὅτι εἶναι «ἤδη πεθαμένος» (σ. 130). Ὁ γιατρὸς θὰ ἀναλάβει, ἀργότερα, νὰ διευκρινίσει τὴ σχέση ἀνάμεσα «στὸ κίτρινο πρόσωπο τοῦ Ἀμερικάνου» καὶ στὶς «λίρες» του, διαγιγνώσκοντας ὅτι ὁ Ἀργυρὸς πάσχει ἀπὸ τὸ

λοιμῶδες μεταδοτικό νόσημα τῆς φθίσης, πιθανῶς λόγω τῶν μεγάλων κόπων καὶ τῆς κακῆς ζωῆς, ἀναγνωρίζοντας, ὑπὸ μιᾶ ἔννοια, τὴ φυματίωση ὡς ἀσθένεια κοινωνικῆ.

Ἡ συνείδηση τῆς φθορᾶς, ἀκολούθως, προκαλεῖ τὴ μεταστροφή τῆς κοινῆς γνώμης, ἡ ὁποία, ἐγκαταλείποντας κάθε τόνο εὐφορίας καὶ μὲ ἀνεστραμμένη πλέον διάθεση, οἰκτιρεῖ τὸν πλούσιο ἀσθενή. Ὁ πάνδημος ἐνθουσιασμὸς ἀντικαθίσταται ἀπὸ ἓνα μοχθηρὸ μειδίωμα, ἐπικρατεῖ ἓνα κλίμα δικαίωσης, μοιάζει νὰ θριαμβεῦει ἡ παλαιὰ τάξη. Παρ' ὅλα αὐτά, ἡ ἀποκατάσταση εἶναι φαινομενικῆ ἐφόσον στὴν πραγματικότητά ὁ Ἄργυρος ὑπονομεύει καὶ ἀποσταθεροποιεῖ τὴ μικρὴ κοινότητα. Ἦδη διὰ τῆς ἀπουσίας του, ὅσο παράδοξο κι ἂν ἀκούγεται τοῦτο ἀρχικά, ὁ Ἀμερικάνος ἔχει ἐπιφέρει τὰ πρῶτα πλήγματα στὸν, οὕτως ἢ ἄλλως, φθίνοντα ἀγροτικὸ κόσμο: Οἱ χρηματοεπιταγὲς ποὺ στέλνει κατὰ τακτὰ διαστήματα εἰσάγουν βαθμιαῖα ἓνα ἄλλο καθεστῶς, ἐθίζουσι στὶς ἀρχὲς τοῦ οικονομικοῦ κεφαλαίου ἀλλὰ καὶ τοῦ ἀποκαλούμενου «συμβολικοῦ», καθῶς, ὡς γνωστόν, τὸ χρῆμα διακινεῖ καὶ συμβολικὰ ἀντικρίσματα, γιὰ νὰ τὸ θέσουμε μὲ τὴ γνωστὴ ὀρολογία τοῦ Bourdieu (ἔτσι, τὸ χρῆμα ἐξ Ἀμερικῆς μεταμορφώνει τὸν πατέρα τοῦ Ἄργυρου, ποὺ «δὲν ἤξερε δυὸ ἄλφες», σὲ «ἄρχοντα μεγάλο» ποὺ «ὄλοι τῶβγαναν τὸ καπέλλο· "καλὴ μέρα κύρ Βασίλη"», σ. 119). Ἐπιπλέον, αὐτὴ ἡ, ἔστω μικρὴ, διείσδυση χρηματικῶν ποσῶν ἐγκαινιάζει τὴν πρακτικὴ τοῦ χρηματοπιστωτικοῦ συστήματος, τὴν ὁποία ὁ πατέρας τοῦ Ἄργυρου ἀρχίζει τώρα νὰ ἀσκεῖ συστηματικὰ στὸ νησι διατηρώντας, μάλιστα, γραφεῖο, ὅπου «φουμάροντας σὰν τραπεζίτης» συναλλάσσεται, ἀποταμιεύει ἢ δανείζει μὲ εὐνοϊκοὺς ὅρους (σ. 121). Οἱ ἀξίες λοιπὸν τῆς προσόδου, τῆς κυκλοφορίας, τοῦ τόκου ἔχουν ἀρχίσει νὰ εἰσάγονται ἀνεπαίσθητα ἀλλὰ σταθερὰ στὴ μικρὴ κοινωνία καὶ νὰ ἀλλοιώνουν τοὺς παλιοὺς τύπους ἀξιών. Κυρίως, ὅμως, ἡ παρουσία τοῦ ἴδιου τοῦ «Ἀμερικάνου» διασαλεύει τὴν παλαιὰ τάξη, κλονίζοντας κατὰ κύριο λόγο τοὺς καταγωγικοὺς μύθους πάνω στοὺς ὁποίους αὐτὴ ἐδραιώνεται. Ἀφενός, δηλαδή, ἡ ἀφιξὴ του παραπέμπει πιά φανερὰ στὸ ἐπερχόμενο τέλος τοῦ χοϊκοῦ πολιτισμοῦ καὶ στὴν ἀρχὴ ἑνὸς νέου κόσμου, τοῦ καπιταλιστικοῦ, κύρια χαρακτηριστικὰ τοῦ ὁποίου θὰ

είναι ή άναρχη έξάπλωση, ό διαρκής μετασχηματισμός, έν όλίγοις, αυτό πού οι Deleuze και Guattari όρισαν συνοπτικά ώς «άπεδαφικοποίηση» (deterritorialization) στο έργο τους *Καπιταλισμός και σχιζοφρένεια*.¹⁸ Τό κλειστό σύστημα του «πολιτισμού του έδάφους» άπειλείται άκόμη έδώ, άλλά σύντομα θα άφομοιωθεί από τό τοπολογικό σχήμα του καπιταλιστικού «ριζώματος», ένός πολύμορφου δηλαδή δικτύου, τό όποίο έρπει κατά βούληση, δέν ύπακούει σε κάποιο κέντρο άλλά σε έναν άπερίσταλτο φυγοκεντρισμό, δέν παρουσιάζει ένότητα και ύπερβαίνει διαρκώς τά σύνορα. Η παρουσία λοιπόν του «Άμερικάνου» άλληγορεί την άντιπαράθεση μεταξύ παλαιού και νέου και προαναγγέλλει την άναπόδραστη μετάβαση προς τή νέα τάξη, ή όποία πρόκειται να άντικαταστήσει τή γή —αυτή τή μήτρα καταγωγής— με τό χρήμα. Και άσφαλώς, μέσα από αυτήν τήν όπτική, ό Άργυρός δέν είναι μόνο τό θύμα, τό όποίο έχει καταβάλει «φόρο αίματος» στον Νέο Κόσμο, τό τίμημα, όπως είδαμε, για τον πλούτο του, άλλά είναι, προπάντων, πράκτορας αυτού του νέου κόσμου. Μαζί με τή φθίση του μεταφέρει εκ δυσμής και τήν άλλη κίτρινη νόσο, ή όποία δέν είναι δυνατόν να άναχαιτιστεί, άπεναντίας, θα έξαπλώνεται στο έξής σαν έπιδημία. Κατά συνέπεια, δέν τράφηκε μόνο τό κεφάλαιο σαν βρικόλακας από τή ζωντανή έργασία του, για να τό θέσουμε με τή γνωστή μεταφορά του Marx,¹⁹ άλλά και ό ίδιος ό Άργυρός, σαν άλλος βρικόλακας, έχει μετατραπεί προοδευτικά σε φορέα (τής άλλαγής) πού μολύνει.

Άφετέρου κλονίζεται δια τής παρουσίας του ένας άλλος μεγάλος καταγωγικός μύθος του παραδοσιακού κόσμου, αυτός τής οικογένειας, τής γενεαλογίας. Γιατι ό έρχομός του πλούσιου και άνύπανδρου Άργυρου θέτει σε δοκιμασία τά θεμέλια τής Έστίας, έν προκειμένω άπειλεί τήν έστία τής Ζαχαρένιας, ή όποία έν όψει των πο-

18. Gilles Deleuze, Félix Guattari: *Kapitalismus und Schizophrenie*, μτφ. Günther Rösch, τόμ. 2: *1000 Plateaus*, Merve, Berlin 1992.

19. Πβ. τήν περιγραφή του κεφαλαίου σαν βρικόλακα από τον Marx: «Τό κεφάλαιο είναι πεθαμένη έργασία πού ζωντανεύει μονάχα σαν τό βρικόλακα ρουφώντας ζωντανή έργασία και ζει τόσο περισσότερο, όσο περισσότερη ζωντανή έργασία ρουφά», Karl Marx: *Τό Κεφάλαιο*, ό.π., σ. 244.

θητῶν χρημάτων σκέφτεται τὸ ἐνδεχόμενο χωρισμοῦ τῆς, κάτι ποῦ ἡ κοινὴ γνώμη ὄχι ἀπλῶς δὲν καταδικάζει ἀλλὰ ἐνισχύει κιόλας ἐντέχως. Δὲν ἀποσταθεροποιεῖται λοιπὸν μόνο ὁ «πολιτισμὸς τῆς γῆς» ἀλλὰ καὶ τὸ παραδοσιακὸ οἰκογενειακὸ μοντέλο. Καί, σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο, δὲν θὰ μπορούσα νὰ ἀποφύγω τὸν συνειρμὸ καὶ νὰ μὴν ἀναφέρω αὐτὸ ποῦ οἱ Deleuze-Guattari παρατηροῦσαν περὶ ἐπιδημίας καί, εἰδικότερα, περὶ βαμπερισμοῦ καὶ λυκανθρωπισμοῦ, ποῦ, ὅπως ὁ καπιταλισμὸς,²⁰ ἐξαπλώνονται σὰν δαιδαλώδη ριζώματα καὶ ἀντιτίθενται σὲ κάθε μοντέλο καταγωγῆς, σὲ κάθε ταξινόμικὸ ἢ γενεαλογικὸ δέντρο, σὲ κάθε νομιμοποίηση κληρονομικῶ δικαιώματι: «Ἡ ἐπιδημία», σημειώνουν οἱ δύο θεωρητικοί, «ἀντιπαρατίθεται στὴν καταγωγή, ἢ μόλυνση στὴν κληροδοσία, ὁ πολλαπλασιασμός μέσω μόλυνσης στὸν γενετικὸ πολλαπλασιασμὸ καὶ τὴ σεξουαλικὴ ἀναπαραγωγή. [...] Ὁ πολλαπλασιασμός μέσω ἐπιδημίας δὲν σχετίζεται μὲ τὴν καταγωγή μέσω κληροδοσίας, ἀκόμη καὶ ἂν τὰ δύο θέματα ἀναμειγνύονται καὶ εἶναι ἀλληλοεξαρτώμενα. Ὁ βρικόλακας δὲν πολλαπλασιάζεται, μολύνει ἢ διαφορὰ ἔγκειται στὸ ὅτι ἡ μόλυνση, ἢ ἐπιδημία,

20. Μέσα ἀπὸ τὸ πρίσμα τῆς διαπλοκῆς βαμπερισμοῦ καὶ καπιταλισμοῦ, ἄς ἀναφερθεῖ ἐδῶ ἡ εὐφυῆς ἀνάλυση τοῦ μυθιστορήματος *Dracula* τοῦ Bram Stoker ἀπὸ τὸν Hörisch μέσα ἀπὸ τὴν ἐν λόγῳ ὀπτική. Ὁ κόμης Δράκουλας, σύμφωνα μὲ τὸν Hörisch, ἀποτελεῖ τὸν κατεξοχὴν φανατικὸ ἀρνητὴ τῆς νεωτερικότητος. Ἐμμονὴ του εἶναι ἡ γῆ, τὸ αἷμα. Διόλου τυχαῖα, ἄλλωστε, τὸ πλοῖο του στὸ ταξίδι πρὸς τὸ Λονδίνο, τὸ κέντρο τοῦ καπιταλιστικοῦ μοντερνισμοῦ, φέρει τὸ ὄνομα «Δήμητρα» καὶ κουβαλᾷ χῶμα ἀπὸ τὴν πατρίδα του Ἰρανσουλβανία. Ὡστόσο, παρὰ τὴν περιφρόνηση ποῦ ὁ Δράκουλας τρέφει ἀπέναντι στὸ νέο μέσο, τὸ χρῆμα, τὸ ὁποῖο ἀντικαθιστᾷ τοὺς τίτλους εὐγενείας καὶ τὸν φεουδαρχικὸ πλοῦτο, δὲν μπορεῖ ἐντέλεια νὰ ξεφύγει ἀπ' αὐτό, τὸ χρῆμα τὸν κατακτᾷ, «ρεῖι στὶς φλέβες του». Ἔτσι, γιὰ παράδειγμα, ὅταν ὁ Χάρκερ ἀποπειρᾶται νὰ σκοτώσει τὸ τέρας, καρφώνοντας τὸ σπαθὶ στὴν καρδιά του, ξεπηδοῦν ἀπὸ τὸ σκισμένον πανωφόρι χαρτονομίσματα καὶ χρυσὰ νομίσματα. Μὲ ἄλλα λόγια, ἡ ἀντίσταση τῶν παραδοσιακῶν κοινωνιῶν, τῶν λεγόμενων «κοινωνιῶν τῆς γῆς καὶ τοῦ αἵματος», ἀπέναντι στὸ χρῆμα καὶ —προπάντων— ἡ ἀμφιλεγόμενη στάση τους ἀπέναντι σὲ αὐτὸ βρῖσκουν διόδο στὸ μυθιστόρημα τοῦ Stoker. Βλ. Jochen Hörisch: *Kopf oder Zahl...*, ὁ.π., σ. 343 κ.εξ. Παρεμπιπτόντως, τὸ μυθιστόρημα πρωτομεταφράστηκε στὰ ἑλληνικὰ ἀπὸ τὸν Ἀλέξανδρο Παπαδιαμάντη («Ὁ πύργος τοῦ Δράκουλας», ἐφημ. *Νέων Ἀστῆ*, 1903).

συνδυάζει διαφορετικές έννοιες ὅπως, γιὰ παράδειγμα, ἕναν ἄνθρωπο, ἕνα ζῶο, ἕνα μικρόβιο». ²¹

Μπορεῖ βέβαια στὸ τέλος ἡ οἰκογένεια τῆς Ζαχαρένιας νὰ σώζεται χάρη στὴν ἐπέμβαση μιᾶς «σοφῆς ἠλικιωμένης», ποὺ παραινεῖ καὶ ἐντέλει συνεντίζει, ἀποκαθιστώντας ἔτσι τὴν παλαιὰ τάξη· μπορεῖ στὸ τέλος νὰ προβαίνει σὲ μιὰ τελετουργία ἐξορκισμοῦ («ἐξορκισμένος νὰ ἴναι αὐτὸς κι οἱ λίρες του, μᾶς ἤφερε σὲ σύγχυσι...»), σ. 132) ἀναζητώντας καταφύγιο στὸ ἐντόπιο κρασί καὶ στὴ λαϊκὴ ποίηση ἢ τραγουδώντας μὲ θαυμαστικὸ πάθος: *Παῖσι κι' Ἀντιπαῖσι/ Λόνδρες δεκάξη/ Γάι καὶ Λογγό, Παρίσια δεκαοχτώ*· μπορεῖ νὰ ἀποθεώνονται ὁ τόπος, ἡ πατρίδα καὶ νὰ καταδικάζονται οἱ ξενικὲς μετακινήσεις. Ἀλλὰ ἡ ὑποψία τῆς ἐπερχόμενης ἀπώλειας πλανᾶται κι ὁ κίνδυνος ἀπὸ τὸ δαιμονικὸ χτύπημα, φορέας τοῦ ὁποῖου εἶναι ὁ Ἄργυρος, ἔχει ἀποσοβηθεῖ προσωρινὰ (ἄλλωστε, καὶ ἕναν χρόνο μετὰ τὴν ἄφιξή του, ὁ «Ἀμερικάνος» ἐπιμένει νὰ περιπλανᾶται σὰν ἀπέθαντο τέρας στὸ νησί).

Οἱ «βρικόλακες» στὴν «Τύχη ἀπ' τὴν Ἀμερική» τοῦ Ἀλέξανδρου Παπαδιαμάντη παρουσιάζονται, κατὰ κάποιον τρόπο, ἤδη πρὶν ἀπὸ τὴν ἐπάνοδο τοῦ ἡμιθανοῦς φθισικοῦ μετανάστη ἐξ Ἀμερικῆς προοιωνιζόμενοι οὐσιαστικὰ τὴν ἐπερχόμενη ἀπειλή. Διότι ἡ Ἀφέντρα, ἡ ἀδελφὴ τοῦ σχεδὸν ἀπὸ εἰκοσαετίας ἀπόντος «εἰς μίαν τῶν δημοκρατιῶν τῆς Νοτίου Ἀμερικῆς» Θανάση καὶ τουλάχιστον ἀπὸ δεκαετίας «μὴ ἀφήσαντος ποῦ ἔχνη» (ὅπως, παρεμπιπτόντως, καὶ ὁ ἄλλος παπαδιαμαντικὸς «Ἀμερικάνος»), ²² πρόκειται νὰ συνδεθεῖ νωρὶς μὲ τὸν κόσμον τῶν ζωντανῶν νεκρῶν. Καθὼς περιδιαβάζει δηλαδὴ μιὰ

21. Βλ. Gilles Deleuze, Félix Guattari: *Kapitalismus und Schizophrenie*, β.π., σ. 329 κ.ἐξ. (δική μου μετάφραση).

22. Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης, «Ὁ Ἀμερικάνος», Ἄπαντα, κριτικὴ ἔκδοση Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, τόμ. 2, Δόμος, Ἀθήνα 1982, σσ. 257-273. Γιὰ τὴ σχέση τοῦ ἐν λόγῳ διηγήματος μὲ τὸ διήγημα τοῦ Ἀλέξανδρου Μωραϊτίδη «Ἡ θεία Μυδαλίτσα», πβ. Νίνα Δ. Δημητριάδου: «Σκιαθιτῶν "νόστιμον ἡμᾶρ". Παπαδιαμάντης καὶ Μωραϊτίδης: Δύο παράλληλα διηγήματα», *Παλαδιαμантиκά Τετράδια* 5, Χριστούγεννα 2000, σσ. 81-94.

μέρα στόν περίβολο τοῦ κοιμητηρίου μαζί με τή θεία της, πού ἔχοντας ζήσει σέ ἄλλες πόλεις ἀπέκτησε «ξενιζούσας ἕξεις καί κλίσεις» (σ. 337), ἔγινε ξενότροπη, ἐξεζητημένη καί κατασκεύασε πρὸς ἐκπλήξη τῆς μικρῆς κοινότητος ἓνα μνημα, ὀργανώνοντας ἔτσι ἐγκαίρως τίς συνθῆκες ταφῆς της, πείθεται — ἡ δωδεκαετής τότε παιδίσκη — νά κατεβεῖ καί νά τὸ δοκιμάσει. Καί πράγματι «κάθισε κάτω, περιμαζεύουσα τὰ κράσπεδα τοῦ φορέματός της, [...] ἐσταύρωσε τὰ χεράκια της, ἔκλεισε τὰ ματάκια της, καί ἐκαμάρωνεν ὄμορφα-ὄμορφα» καί τόσο πειστικά, ὥστε ἡ γραία νά ἀναφωνήσει: «Τί ὄμορφα πού κάνεις τὴν πεθαμένη!» (σ. 339). Ὡστόσο, αὐτὸ τὸ ἐκ πρώτης ὄψεως ἀσήμαντο περιστατικὸ μέλλει νά λάβει διαστάσεις ἐφόσον οἱ συνομήλικες τῆς Ἀφέντρας ἀποφαίνονται ὅτι «οἱ βρυκόλακοι θὰ τὴν κυνηγοῦν», ἐκεῖνη πάλι ὄνειρεύεται («βλῆν τὴν νύκτα νεκροὺς καί τάφους καί βρυκόλακας εἰς τὸν τετραγαγμένον ὕπνον της») καί ἐντέλει καταλαμβάνεται ἀπὸ κάτι «σπασμῶδες καί νευροπαθές» (σ. 339), τὸ ὁποῖο χαρακτηρίζεται λαϊκότροπα ὡς «φριζίν». Μολονότι ὅμως ἡ νευρική παράκρουση τῆς νέας παρέρχεται σχετικὰ σύντομα, τὰ παρεγκώμια τῆς «παλαβῆς, σκιασμένης καί φριμένης» (σ. 341) θὰ τὴν ἀκολουθοῦν στὸ ἐξῆς. Πρόκειται γιὰ τὸ στίγμα πού σφραγίζει τὸν βίο της ἀκυρώνοντας τὴ μητρικὴ φιλοδοξία πού ὄνειρεύεται τὴν ἀποκατάσταση καί τὴ ζητούμενη κλίμακα ἐξέλιξης μέσῳ ἑνὸς γάμου (ἀσφαλῶς, μετὴν ἐπικουρία τοῦ χρυσίου τοῦ δευτερότοκου γιοῦ, πού, ὅμως, ἔχει ἐξαφανιστεῖ στὴν Ἀμερική). Ἡ τύχη τῆς Ἀφέντρας ἔχει, κατὰ κάποιον τρόπο, ἐγκλωβιστεῖ σὲ ἐκεῖνο τὸ μνημα, ὅπου ἡ νεαρὴ διέμενε γιὰ λίγο χάριν παιδιᾶς.

Καί θὰ ἦταν ἐνδεχομένως ἰσόβια καθηλωμένη σὲ αὐτὴν τὴ μοίρα, ἐὰν δὲν ἐρχόταν ἡ ἄλλη τύχη ἀπὸ τὴν Ἀμερική. Αἰφνιδίως δηλαδὴ ἡ οἰκογένεια λαμβάνει ἐπιστολὴ ἀπὸ τὸν θεωρούμενο ἐπὶ πολλὰ ἔτη χαμένο γιὸ πού ἐξαγγέλλει τὴν ἀφιξή του καθὼς καί τοὺς λόγους πού τὴν ὑπαγορεύουν, οἱ ὁποῖοι δὲν εἶναι ἄλλοι ἀπὸ τὸ ἤδη γνωστὸ μας μοτίβο: Ὁ Θανάσης «ἐκιτρίνισε ὅπως οἱ λίρες του», οἱ γιατροὶ τοῦ Πειραιᾶ, ὅπου ἐμφανίστηκε («μὲ ὅλα τὰ δακτυλίδια του, τίς καδένες καί τίς καρφίτσες του»), διέγνωσαν τὴν ἀσθένεια τῆς φθίσης (σ. 341) καί, ἀκολούθως, ἤμιθανῆς καί μετὰ ὅλας τὰς μικρὰς οἰκονομίας του»

έπιστρέφει στὸν γενέθλιο τόπο. Καί, ὅπως εἶναι ἀναμενόμενο, ἡ παρουσία του ἐκκινεῖ σφοδρὲς διαμάχες καὶ μεταστροφῆς καταστάσεων, τὸ κεφάλαιό του γεννᾷ ὅλα τὰ δυνατὰ μετασχηματιστικὰ σενάρια. Κατ' ἀρχὰς γύρω ἀπὸ τὸ χρέμα τοῦ νεοφερμένου ἐξυφαίνονται δολοπλοκίες καθὼς οἱ περισσότεροι προσπαθοῦν νὰ τὸ ἀποκτήσουν. Προεξάρχει κυρίως ἡ ἀδελφή, τὴν ὁποία ἡ ἐπιστροφή τοῦ Θανάση «ἀνασταίνει», χαρίζοντάς της μιὰ δεύτερη ζωή. Διότι ὁ «Ἀμερικάνος» ἀναλαμβάνει τώρα νὰ προικοδοτήσῃ καὶ νὰ ἀποκαταστήσῃ τὴν κόρη, ἡ ὁποία ἐπιλέγει τελικὰ μεταξὺ τῶν πολυἀριθμῶν μνηστήρων ἕναν ἔμπορο φρονώντας ὅτι εἶναι καλὸ νὰ συγγενεύσῃ μὲ τὴν ἐμπορικὴ τάξη ποῦ «ἐξήσκει ἐπιρροὴν εἰς τὸ χωρίον, κ' ἐξευγένιζε διὰ τῶν χρημάτων, πλάττουσα δημάρχους, συμβούλους κλπ.» (σ. 342). Ἐξάλλου, γιὰ νὰ συμβαδίσῃ μὲ τὴν ἐποχὴ της, ἀφήνει τὴν ἐγχώρια ἐνδυμασία καὶ ντύνεται εὐρωπαϊκὰ, γεγονός που τῆς παρέχει, καθὼς πιστεύει, τὸ δικαίωμα νὰ μιᾶ ἀνευδοίαστα ἢ ἀκόμη καὶ νὰ ἀντιμιᾶ καθὼς «οἱ νύφες ποῦ φοροῦν εὐρωπαϊκὰ δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ σιωποῦν οὔτε νὰ καμαρώνουν» (σ. 350). Καὶ ἀνάλογα θέλει, ὅμοια μὲ τὴ μητέρα της, νὰ τελεστεῖ ὁ γάμος της μὲ τὴ μεγαλοπρέπεια ἑνὸς ἀστικοῦ γάμου, δηλαδὴ «μὲ δημάρχους, λιμενάρχους, ντελεγραφιστάδες, νεροδίκη, τελώνη, ἀστρονόμο...» (καὶ ἐδῶ ἡ εἰρωνεία τοῦ Παπαδιαμάντη ἀπέναντι σὲ ἕναν κόσμον ποῦ πάει νὰ ἀφομοιώσῃ τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ ἀστικοῦ ἀναδεικνύεται διακριτικὰ μέσα ἀπὸ τοὺς σολοικισμοὺς τῶν χωρικῶν).²³

Στὸ κείμενον λοιπὸν προβάλλονται οἱ τόποι ποῦ ἤδη συναντήσαμε:

23. Ἀσφαλῶς ἡ ἀφομοίωση τοῦ ἀγροτικοῦ κόσμου ἀπὸ τὴ νέα οἰκονομία ἀποτελεῖ θέμα ἀρκετῶν κειμένων, ἄς ποῦμε τῆς *Λυγερῆς* τοῦ Ἀνδρέα Καρκαβίτσα. Κατὰ ἐνδιαφέροντα τρόπο ἡ Τζίνα Πολίτη, στὴν υποδειγματικὴ ἀνάλυση τῆς *Λυγερῆς*, χρησιμοποιοῖ τὴ μεταφορὰ τῆς ἐπιδημικῆς ἀσθένειας: «Πραγματικά», γράφει ἡ Πολίτη, «στὸ μεταφορικὸ ἐπίπεδο, ἡ εἰσβολὴ τῆς ἀτομιστικῆς οἰκονομίας μέσα στὴ συλλογικὴ ὑπαιθρο λειτούργησε σὰν τὴν εἰσβολὴ ἑνὸς μικροβίου μέσα σ' ἕναν γερὸ ὄργανισμό τοῦ ὁποίου τὶς ἀντιστάσεις τελικὰ κατέβαλε. Ὅσο ἡ πλοκὴ ἐξελισσόταν, ἔτσι ὥστε νὰ ἐπικυρώνει τὸ θρίαμβο τοῦ μικροβίου, τόσο ὁ ἀφηγητὴς ἐπιστρέφει τὰ μέσα του γιὰ νὰ τὸ καταπολεμήσῃ καὶ νὰ σώσῃ τὸ καταδικασμένο σῶμα», βλ. Τζίνα Πολίτη: «Ἀνάλυση

ὁ φθισικὸς μετανάστης ποὺ κατέβαλε «τιμὴ αἵματος» γιὰ τὸν πλοῦτο του («ἔχασε τὰ νιάτά του, ἀρρώστησε τὸ παιδί μου... Τόσα χρόνια ἦτανε βαθιὰ στὴ γῆς, ἐκεῖ ποὺ βγάζουν τὸ ἀσήμι, ἀκούς! βαθιὰ κάτω, σὰν τυφλοπόντικας νὰ σκάφτη, μὲς στὰ λαγούμια...»), σ. 347) καὶ ὡς ζωντανὸς-νεκρὸς ἐπιστρέφει στὴ γενέτειρα ἀλλοιώνοντας καὶ μολύνοντας τὴν. Μέσα ἀπὸ αὐτὴν τὴν ὀπτική, δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ θαυμάσει κανεὶς τὸ τέλος ποὺ ἐπιφυλάσσει ὁ Παπαδιαμάντης στὸ διήγημά του καθὼς, σὲ ἀντίθεση πρὸς ἐκεῖνο τὸ μέρος τῆς κριτικῆς ποὺ ἀναλώθηκε νὰ χτίσει τὸ πορτρέτο τοῦ «ἀγνοῦ καλλιτέχνη», τοῦ καλλιτέχνη δηλαδὴ ποὺ δὲν χρησιμοποιεῖ κατασκευαστικὲς συμβάσεις («...καὶ εἶναι ὁ συγγραφεὺς ὁ ὁποῖος δὲν ἐμειμήθη ποτέ, δὲν ἐπροσπορήθη ποτέ, δὲν ἐκίβδηλοποίησε ποτέ, ἀλλ' ἔκοψεν ὀλόχρυσα νομίσματα ἀπὸ τὸ μεταλλεῖον τῆς ψυχῆς του, τῆς ἀγνῆς καὶ ἀδιαφθόρου»),²⁴ αὐτὸς δομεῖ μὲ προγραμματικὴ ἀκρίβεια. Στὸ τέλος, δηλαδὴ, παλαιὸς καὶ νέος κόσμος, ἀγροτικὰ ἦθη καὶ ἐξαστισμὸς συνυπάρχουν στὴ γαμήλια γιορτῆ, τὴν ὁποία ὁ Θανάσης παρατηρεῖ ἀπὸ τὸ παράθυρο, βρισκόμενος πλέον στὸν τελευταῖο βαθμὸ τῆς νόσου. Ὁ θάνατός του, ἐν συνεχείᾳ, ὄχι μόνον δὲν ἀγγίζει τὴ μικρὴ κοινότητα, ἢ ὁποία ἀποφασίζει αὐτόχρονα νὰ ἀπαγορεύσει τὰ μοιρολόγια γιὰ χάρη τῶν νεόνυμφων, ἀλλὰ σηματοδοτεῖ καὶ τὸν ὀριστικὸ θρίαμβο τῆς ἄλλης «κίτρινης ἀσθένειας» ποὺ μεταδίδεται ὀριστικὰ τὴν ὕστατη ὥρα. Ἐπειτα δηλαδὴ ἀπὸ τὸ πέρα δῶθε τοῦ «πολύτιμου χρηματοφυλακίου» τοῦ Θανάση, αὐτὸ ἐπιστρέφει πάλι στὰ χέρια τοῦ ἰδιοκτήτη του, ὁ ὁποῖος ψυχωραγεῖ κρατώντας το σφιχτὰ στὴν παλάμη. Ἀλλὰ κι ἐκεῖ θὰ παραμείνει γιὰ λίγο, ἐφόσον πρὶν καλὰ καλὰ ὁ «Ἀμερικάνος» ἐκπνεύσει, ὁ πρωτότοκος τὸ κλέβει πάλι σιγουρεύοντας, κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο, τὴ μετάδοση τῆς ἐπιδημικῆς ἀσθένειας (τοῦ καπι-

τῆς *Λυγερῆς* τοῦ Α. Καρκαβίτσα), *Συνομιλώντας μὲ τὰ κείμενα*, Ἄγρα, Ἀθήνα 1996, σσ. 63-127, ἐδῶ σ. 121.

24. Γρηγόριος Ξενόπουλος: «Τὸ ἔργον τοῦ Παπαδιαμάντη», στὸν τόμο: Γεωργία Φαρίνου-Μαλαματάρη (ἐπιμ.): *Εἰσαγωγή στὴν πεζογραφία τοῦ Παπαδιαμάντη*, Πανεπιστημιακὲς Ἐκδόσεις Κρήτης, Ἡράκλειο 2005, σσ. 81-93, ἐδῶ σ. 82.

ταλισμοῦ).²⁵ Ὑπὸ αὐτὴν τὴν ὀπτική, τὸ τέλος τῆς «Τύχης ἀπ' τὴν Ἄμερική» παραμένει «ἀρνητικὸ» σὲ σχέση πρὸς τὸ φαινομενικὰ «θετικὸ» τέλος τοῦ σαφῶς ὑποδεέστερου Τραυλαντῶν — ὄχι μόνον διότι προοικονομεῖ τὸ ἀναπόδραστο πέρασμα στὴ νέα τάξη, ἀλλὰ ἐπιπλέον ἐπειδὴ ἀναδεικνύει μιὰ ἀρπακτικὴ καὶ αἰμοβόρα ἀνθρώπινη φύση.

Στὰ παραπάνω κείμενα, στὰ ὁποῖα θὰ μπορούσαν νὰ προστεθοῦν, τηρουμένων τῶν διαφορῶν, καὶ ἄλλα, φέρ' εἰπεῖν ἡ «Ὁργὴ τοῦ Ἄμερικάνου» τοῦ Κώστα Παρορίτη,²⁶ διευρύνοντας ἔτσι κατὰ ἐπιθυμητὸ τρόπο τὴν ἀνάγνωσή μας, ἀπαντοῦν, ὅπως εἶδαμε, ὕριακὲς μορφές — οἱ ἡμιθανεῖς μετανάστες —, οἱ ὁποῖες καταφθάνουν ἀπὸ τὸν Νέο Κόσμο μὲ χρυσὸ καὶ τάλιρα «μολύνοντας» τὸ συλλογικὸ σῶμα. Ἡ φθίση τους δὲν ἀποτελεῖ ἀπλῶς μιὰ ἐπικίνδυνη ἑτερότητα ἀλλὰ ἀλληγορεῖ κυρίως τὴν εἰσαγωγὴ τοῦ μικροβίου τοῦ κυκλοφοροῦντος νομίσματος καὶ τοῦ ἐπιτεινόμενου κεφαλαιοκρατισμοῦ σὲ ἓναν ἀγροτικὸ πολιτισμὸ (ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἄποψη, οἱ μορφές αὐτὲς λειτουργοῦν ὡς προπομποὶ καὶ ἀγωγοὶ συγχρόνως τῆς ἀναπόφευκτης κρίσης). Γι' αὐτό, ἄλλωστε, ἡ στάση τῶν κειμένων εἶναι δύσθυμη ἀπέναντί τους. Μολονότι δηλαδὴ στὴν κειμενικὴ ἐπιφάνεια ἡχεῖ ὁ τόνος συμπάθειας πρὸς τὸν μετανάστη ποὺ κατέβαλε φόρο αἵματος γιὰ τὸν πλοῦτο του καὶ συνεθλίβη ἀπὸ τὴν καπιταλιστικὴ μηχανή, μολονότι οἱ κριτι-

25. Πβ. «Ὁ Στάθης ἀνέλαβε πάλιν τὸ πορτοφόλι, καὶ τὸ ἔβαλεν εἰς τὸν κόλπον του», βλ. Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης: «Ὁ Ἄμερικάνος», ὅ.π., σ. 351.

26. Στὸ πλαίσιο ποὺ συζητοῦμε ἀξίζει νὰ μνημονεύσουμε τὸ διήγημα τοῦ Κώστα Παρορίτη «Ἡ ὀργὴ τοῦ Ἄμερικάνου» (1912), τὸ ὁποῖο δὲν θεματοποιεῖ ἀπλῶς τὸ κόψιμο ἑνὸς «χιλιόχρονου καὶ περήφανου» πλατάνου ἀπὸ τὸν νεοφερθέντα στὴν πόλιν «Ἄμερικάνο» πρὸς ὄφελος τῆς καλῆς θεᾶς τοῦ ξενοδοχείου ποὺ ἔχει ἀνεγείρει, ἀλλὰ ἀλληγορεῖ προπαντὸς τὴν τραυματισμένη ἑλληνικὴ ὑπαιθρο καὶ τὴ βίαιη εἰσβολὴ τοῦ νέου κόσμου: «Μὰ ὁ σπιτινοικοκύρης μὲ τὰ χρυσὰ δόντια, ποὺ γύρισε φορτωμένος χρυσάφι ἀπὸ τὴν Ἄμερική, δὲν τὸ θέλει μὲ κανένα τρόπο τὸ μεγάλο δέντρο μπρὸς στὸ ξενοδοχεῖο του. [...] Τοῦ κόβει τὸν ἥλιο, τοῦ χαλάει τὴ φάτσα κι' ὁ καθένας ἔτσι δυσκολεύεται νὰ ζητήσῃ κάμαρα. Αὐτὸς ξόδεψε χιλιάδες. Τὰ λεφτὰ ἔχουνε τόκο. Ποῦ θὰ τίς βγάλῃ τόσες χιλιάδες;», βλ. Κώστας Παρορίτης: «Ἡ ὀργὴ τοῦ Ἄμερικάνου», *Ἡμερολόγιον Σκόκου*, τόμ. 28, ἀρ. 1, 1913, σσ. 236-240, ἐδῶ σ. 236. Ἐπίσης ἐνδιαφέρον θὰ παρουσίαζε ἡ ἀνάλυση διηγημάτων τοῦ Παύλου Νιρβάνα *Ξενιτιὰ* (1925).

κοι τόνοι για τους παραδόπιστους οίκειους ανεβαίνουν έτσι ώστε το ύφος να ρέπει κάποτε προς τον ήθικὸ λόγο, αναδύονται, μέσα ἀπὸ τις ρωγμὲς καὶ τὰ χάσματα τοῦ βάθους, ἡ δυσπιστία ἀπέναντι σὲ αὐτὸν τὸν «οἰκειῷ ξένο» καὶ γενικότερα ἡ καχυποψία ἀπέναντι στὰ πρῶτα σκιρτήματα τοῦ ἀστισμοῦ. Ἀκριβῶς αὐτὴ ἡ ἀμφιθυμία ἀφήνει στὸ τέλος κάτι μετέωρο καὶ ἀσυμφιλίωτο.